

2. TÖRTÉNELEM, KULTÚRA, AZONOSSÁG

Elméleti és történeti megfontolások az állam kulturális azonosságáról

KÖNCZÖL Miklós

Az állam és a kultúra kapcsolatát vizsgálva elsőként a két fogalom viszonyát kell tisztáznunk. Ezt követően adhatunk csak választ egyfelől arra a kérdésre, hogy kulturálisan elkötelezett-e az állam, és ha igen, milyen értelemben, másfelől pedig arra, hogy elkötelezettnek kell-e lennie. Mindennek során tekintettel kell lennünk a kultúra történeti aspektusára is. A fejezet második részében ezért a történeti szempontok megjelenését tekintjük át az alkotmányos kultúra néhány területével kapcsolatban.

1. Állam és kultúra

1.1. Fogalmi összefüggések

Állam és kultúra viszonyát illetően a legkézenfekvőbb megállapításnak az látszik, hogy kultúra elképzelhető állam nélkül, állam viszont nem létezhet kultúra nélkül. Ha a kultúrát egy adott emberi közösséget jellemző, több-kevesebb állandóságot mutató (bár nem változhatatlan) jelentések összességének tekintjük,¹ akkor könnyen belátható, hogy az állam nem egyéb, mint a kultúra eleme, végső soron maga is kulturális termék.

Ez a meglátás jól illusztrálható az államelmélet modern klasszikusai közül Hans KELSEN gondolatmenetével, aki többé-kevésbé explicit módon írja le az államra (és általában a jogra) jellemző jelentéstulajdonítást a 'normatív beszámítás' fogalmának magyarázata során.² KELSEN szerint beszámításról akkor beszélhetünk, mikor valamely cselekvést vagy történést annak az érzések számára adott alanya helyett egy nagyobb egész működésének tulajdonítunk (az utóbbinak 'számítjuk be'). A normatív beszámí-

¹ E felfogás mára klasszikusnak számító példájaként lásd Clifford GEERTZ: *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture*. In: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*. New York, Basic Books, 1973. 3–30.; magyar fordítása: Sűrű leírás: út a kultúra értelmező elméletéhez. Ford. BERÉNYI Gábor. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. 2. kiad. Budapest, Osiris, 2001. 194–226.

² Vö. Hans KELSEN: *Grundriß einer allgemeinen Theorie des Staates*. Wien, Rohrer, 1926. I. rész. Magyar fordítása: Hans KELSEN: *Az államelmélet alapvonalai*. Ford. MOÓR Gyula. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1927. 8–26.

tás körében – mondhatjuk KELSENT értelmezve³ – a társadalmi cselekvés és ezen belül a jogi aktusok felismerhetősége megkívánja, hogy az őket megvalósító fizikai megnyilvánulásokat *jeleknek* tekintsük, amelyeket egy már létező *kód* alapján tudunk értelmezni. Ahogy a földre rajzolt vonalak is csak a játékszabály ismerői számára jelölik az ugróiskolát, úgy a szerződéskötés azonosítása is feltételezi a megfelelő kritériumok előzetes meglétét és ismeretét.

A kelseni ‘normatív’ beszámítás fogalma önmagában csupán arra utal, hogy a jelentéstulajdonítás nem ‘természetes’: alapja nem pusztán az érzékelés. Ezen túlmenően azonban azt is elmondhatjuk, hogy az állam abban különbözik a kultúra más elemeitől – például az imént említett ugróiskolától –, hogy irányítani igyekszik a jelentéstulajdonítás folyamatát,⁴ amennyiben megalkotja és kikényszeríti annak szabályait. Szembetűnő ugyanakkor, hogy ez az irányítás sohasem lehet maradéktalan. A tételes jog szabályaiban minduntalan olyan fogalmakkal találkozunk, melyek jelentését az állam nem rögzíti,⁵ és még több olyannal, amelyeknél a jelentést nem az állam rögzítette.⁶

Ezek szerint az állam pusztán a létét tekintve is kulturálisan meghatározott: feltételezi, hogy egy közösség tagjai bizonyos emberi cselekedeteket az államnak tulajdonítanak. Sajátos módon e cselekedetek közé tartozik azon szabályok megalkotása és kikényszerítése is, amelyek azt írják elő, mely cselekedeteket kell beszámítani az államnak. A KELSEN által is felismert körbenforgás csak akkor nem okoz megoldhatatlan problémát, ha egy kulturális kereten belül tekintünk rá: ha elhisszük, hogy az adott közösség számára adottak bizonyos kulturális tartalmak (jelentések), melyek lehetővé teszik számukra ezt a fajta normatív beszámítást. Az állam tehát függ a kultúra más elemeitől – ennyiben az állam kulturális megkötöttségéről beszélhetünk.

Mindezek a fogalmi összefüggések egy ‘külső’, a kultúrát hordozó közösség felől az államra tekintő nézőpontból láthatóak. Az állam szempontjából – legalábbis részben – máshogy ragadható meg a kultúrához fűződő kapcsolat. Az állam számára ugyanis saját létezése az alapvető adottság, s ezáltal, mintegy belehelyezkedve az imént vázolt kelseni körforgásba, nem ismeri, nem ismerheti el más tényező szerepét önmaga megalkotásában: már az államalapítást sem tekintheti egyébnek, mint állami aktusnak.⁷ A kultúra, mint minden egyéb tényező, csak annyiban ‘látható’ ebből a perspektívából, amennyiben azt az állam a saját maga számára – aktusai révén – megjeleníti.

Ez utóbbi elképzeléssel rokon az a Carl SCHMITT nevéhez fűződő felfogás, amely az ‘állami’ alapjaként a ‘politikait’ helyezi a középpontba, a politikai közösség döntésé-

³ KELSEN jogelméletének ilyen értelmezéséhez ld. Bernard S. JACKSON: *Semiotics and Legal Theory*. London, Routledge – Kegan Paul, 1985. (repr. Deborah Charles, h. n., 1997.) 225–262.; valamint Uő: *Making Sense in Jurisprudence*. Liverpool, Deborah Charles, 1996. 100–124.

⁴ Vö. Bettina BOR – Miklós KÖNCZÖL: Towards a semiotic theory of style in law: a Peircean approach. *International Journal of Law in Context*, 15/3 (2019) 263–264., hivatkozással JACKSON idézett munkájára (JACKSON [1985] i. m.).

⁵ A jelentés rögzítésének lehetőségéről és korlátairól ld. Herbert HART elméletét a jog „nyitott szövedékéről” (*open texture*), lásd Herbert HART: *A jog fogalma*. Ford. TAKÁCS Péter. Budapest, Osiris, 1995.

⁶ Lásd pl. SCHANDA Balázs: A házasság intézményének védelme a magyar alkotmányjogban. *Iustum Aequum Salutare*, IV., 2008/3. 67–68., a házasság fogalmát illetően.

⁷ Ennek példaként ld. Edith STEIN: Eine Untersuchung über den Staat. *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*. 7. (1925) 28–32.

nek tulajdonítva kulcsszerepet magának a közösségnek (mint politikai közösségnek) a létezése szempontjából is.⁸ A schmitti megközelítésből nem következik az állam nélküli kultúra létezésének tagadása (egy nem politikai közösségnek is lehet kultúrája), az viszont igen, hogy a ‘politikai’ szempontjából a ‘kulturális’ nem tekinthető semleges, tehát a politikai döntések számára hozzáférhetetlen területnek. A XX. század demokratikus – SCHMITT fogalmai szerint: totális – államában minden döntés a politikai közösség egészének a kezében van, ezért a vallási, a gazdasági stb. kérdésekkel együtt a kulturális döntések sem depolitizálhatók, s így nem is függetleníthetők az államtól.

Állam és kultúra közti kapcsolat megközelítésének ez a két iránya – a fogalmi tisztázáson túlmenően – azért érdekes a továbbiak szempontjából, mert az alkotmányjogi magyarázatnak ideális esetben egyszerre kell számot adnia a jog által konstruált állami valóságról, és arról az állam és joga számára (is) adott valóságról, amelynek értelmezését, mint láttuk, az állam korlátozni és irányítani igyekszik. Ez a kettősség különösen szembeötlő a kultúra területén, ahol a normaszövegekével párhuzamosan működő fogalomrendszerek folyamatosan össze-összetalálkoznak (nemegyszer -ütköznek) az előbbiekkal, újabb és újabb kihívások elé állítva (többek között) a normák értelmezőit.

1.2. Normatív megközelítések

Az alkotmány, mint a bevezetésben jeleztük, többek között az állam szerepfelfogását rögzíti, egyebek mellett a kultúra terén is. Az alábbiakban e szerep jellegzetes megközelítéseit mutatjuk be, előrebocsátva, hogy nem eszmetörténeti áttekintés, hanem egyes gondolatmenetek összefoglalása a célunk. Ugyanezért nem törekszünk a címkeként használt ideológiák beható ismertetésére sem, csupán rögzítjük, hogy az egyes hagyományok egyrészt rendkívül szerteágazók, az egyes irányzatok közt nemegyszer komoly feszültségekkel, akár ellentmondásokkal, másrészt pedig egyes politikai aktorok önjellemzéseiként gyakran szolgálják az identitásképzést, olykor messzire szakadva szellemi gyökereiktől.⁹

1.2.1. Konzervativizmus

A születését tekintve a francia forradalomra adott reakcióból származó konzervatív gondolkodás változatos irányzatainak közös pontja, hogy a közösség kultúráját adottságnak, s fennállása okán önmagában értékesnek tekinti. Fontos kérdés ugyanakkor, hogy mit értünk a közösség kultúráján: erre pedig különböző szerzők különféle válaszokat adnak. Ha ugyanis az adottság egy meghatározott korszakra jellemző kulturális tartalmakat jelent – például az *ancien régime* arisztokráciájának a kultúráját –, akkor a forradalom elutasításával együtt jár a kulturális restauráció igénye, ami mindenképpen állami beavatkozást, s alkalmasint – az újabb forradalmat megelőzendő – szigorú kor-

⁸ Lásd Carl SCHMITT: *Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien*. Berlin, Duncker und Humblot, 1963. 24–26. Magyar fordítása: *A politikai fogalma*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002.

⁹ Részletesebb eszmetörténeti áttekintésként ld. TAKÁCS Péter (szerk.): *Államelmélet I. A modern állam elméletének előzményei és történeti alapvonalai*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. III. rész, 8–11. fejezet, 240–349.

látozásokat is magával von.¹⁰ Ha viszont a mindenkori jelen kultúráját tekintjük adottnak,¹¹ akkor a forradalom bírálatainak alapja éppen a beavatkozás, a szerves fejlődés erőszakos megszakításának elfogadhatatlan volta. Ez utóbbiból azonban nem következik, nem is következhet egy tartalmi értelemben vett teljes restauráció, hiszen a hagyományt létrehozni nem lehet, csak működtetni. Ez utóbbi megközelítés következménye éppen ezért a mesterségesen felépített korlátok lebontása lehet. A mi szempontunkból ez a kettősség azért különösen érdekes, mert a rendszerváltást követően – más poszt-szocialista országokhoz hasonlóan – dilemmaként jelent meg, együtt a hagyományteremtés lehetetlenségének problémájával.

1.2.2. Liberalizmus

A liberális felfogás alapja az egyéni választásnak tulajdonított kiemelt szerep, szemben egyrészt a hagyomány, másrészt a közösség döntése általi meghatározottsággal.¹² Ez a kultúra egészét tekintve – a dolog természeténél, a kultúra közösségi jellegénél fogva – nem lehetséges, egyes elemeket illetően viszont igen. A liberális 'ügyeknek' tekintett kérdések ennél fogva olyan jelentésekhez kapcsolódnak, amelyekben az egyéni választás – a liberális álláspont szerint – nem a kultúra, a közösség tagadását jelenti. Éppen ellenkezőleg, az érvelés a hagyományhoz nem illő, vagy a többség által egyéb okból elvetett kulturális elemek integrációjára irányul, minimálisan a tolerancia, végső célként pedig a pluralizmus jegyében. Klasszikusan ilyen ügyek például az állam semlegessége vallási, tudományos, vagy művészeti kérdésekben, vagy a kifejezés szabadságának védelme a közösség által sértőnek vagy erkölcsstelennek tekintett megnyilvánulások esetében.

A konzervatív elvárásokhoz hasonlóan a liberális program is dilemmához vezet, de az előbbiektől eltérően nem a hagyomány – történetileg esetleges – törései következtében, hanem saját elveiből fakadóan, úgylehet: szükségszerűen. A plurális társadalmat alkotó csoportok ugyanis jellemzően nem semlegesek az általuk képviselt kulturális tartalmak tekintetében. Így ha az állam fenn kívánja tartani saját semlegességét, akkor egyrészt le kell mondania e csoportok maradéktalan integrációjáról, másrészt pedig – éppen az integráció érdekében – arra kell kényszerítenie e csoportok tagjait, hogy legalább részben adják fel nézeteik kizárólagosság-igényét.

¹⁰ A francia restauráció két teoretikusa, DE MAISTRE és DE BONALD álláspontjának rövid bemutatását lásd LUDASSY Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció korabeli Franciaországban*. Budapest, Magvető, 1984. 50–59., 136–146.

¹¹ A konzervatív időszemlélet ilyen megközelítését javasolja HÖRCHER Ferenc: *Prudencia, kairosz, decorum*. A konzervatívizmus időszemléletéről. *Információs Társadalom*, 6. évf., 2006/4. 61–80.

¹² Lásd – elemzésében a liberalizmust a közösségelvűséggel állítva szembe – Charles TAYLOR: *Cross-purposes: The Liberal-Communitarian Debate*. In: Nancy L. ROSENBLUM (szerk.): *Liberalism and the Moral Life*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1989. 159–182. Magyar fordítása: *Ütköző szándékok: a szabadelvű-közösségelvű vita*. Ford. Drienyovszki Lilla. In: HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák*. Budapest, Századvég, 2002. 153–183.

1.2.3. Szocializmus

A szocializmus kultúrára vonatkozó nézetei sem csak a XX. századi alkotmánytörténet miatt érdekesek számunkra, hanem azért is, mert a konzervativizmushoz és a liberalizmushoz képest új – és ma is érvényes – szempontból veti fel az állam kulturális szerepvállalásának kérdését. Egyenlősítő törekvései ugyanis egyaránt érintik a kultúra tartalmi és formai-intézményi aspektusait. Ami az előbbit illeti, a marxista hagyomány a kultúrát a termelési viszonyok jelentette alaphoz képest a felépítmény részének tekinti, s ennek megfelelően úgy tartja, hogy szükségképpen tükrözi az előbbit. A szocialista kultúra eszerint alapvetően különbözik a kapitalizmus által kitermelt kultúrától. Ez a szükségszerűség mindazonáltal nem teszi nélkülözhetővé az állam közvetlen beavatkozását, sőt igazolja, hogy az állami szervek megvédik a szocialista kultúra elemeit a 'versenytársakkal' szemben. A mi szempontunkból azonban fontosabb lehet a szocialista állami szerepfelfogás az intézményi háttér tekintetében. Az egalitárius kollektivistá felfogásból az következik ugyanis, hogy a kulturális javakhoz való hozzáférést a közösség valamennyi tagja számára biztosítani kell, e javakat kivonva a piac törvényszerűségeinek hatóköréből.¹³ Ennek az elvnek a megvalósítása – a tartalmi beavatkozással összekapcsolva – egyfajta gazdasági szűrőt is jelent, hiszen az állam által nem támogatott kulturális termékek kifejezett tiltás híján sem érhetnek el szélesebb közönséget. Másik oldalról viszont az állami szervek által elfogadhatónak ítélt kulturális javak előállítását, terjesztését és megőrzését e felfogás szerint az államnak biztosítani kell, a megfelelő források és intézmények megteremtésével.

1.2.4. Nacionalizmus

A nacionalizmus különböző nemzetfogalmakkal operáló irányzatainak egyik fontos közös pontjaként éppen a kultúra kiemelt jelentőségét jelölhetjük meg. Akár az államot, akár a (kultúra, különösen a nyelv alapján meghatározott) nemzetet tekintjük ugyanis elsődlegesnek,¹⁴ a kultúra minden felfogás szerint a nemzeti lét kulcsa. Hasonló a helyzet az állami szerepvállalást illetően: az eltérő megközelítések egyaránt alapvetőnek tartják az állam szerepét a kultúra további fejlődésének és fennmaradásának szempontjából. Különbséget ezen a téren talán csak a többnemzetiségű államoknak – s ebből következően a nemzeti kisebbségek helyzetének – a megítélése jelent. Az államközpontú nemzetfogalommal ugyanis nem fér össze a nemzeti pluralizmus, legalábbis abban az értelemben, hogy a nemzet(iség)ek politikai szereppel bírhatnának – ez pedig szükségképpen korlátozza a kulturális sokféleség elismerésének a lehetőségét. A kulturális alapú nemzetfogalom esetében inkább célként, a saját kultúra fenntartásának intézményi garanciájaként jelenik meg az önállóság nemzetállami kerete.

¹³ A dekommodifikáció fogalmához ld. Gøsta ESPING-ANDERSEN: *The Three Worlds of Capitalism*. Princeton, Princeton University Press, 1990. 19–34. Magyar nyelven: Mi a jóléti állam? Ford. SEMJÉN András. In: FERGE Zsuzsa – LÉVAI Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest, T-Twins, 1991. 116–132.

¹⁴ Sőt, még akkor is, ha a nemzetfogalom alapja a biológiai-genetikai alapon definiált etnikum.

2. Az állam és a kultúra viszonyának történeti meghatározottsága az Alaptörvényben

A magyar alkotmányjog számára a nemzet(ek) és nemzeti kisebbségek fogalmának kezelése évszázados kihívást jelent, amellyel az Alaptörvény szövegezőinek is szembe kellett nézniük. Amint a következő alpont is rámutat, a kultúra is ebben a fogalmi keretben jelenik meg először az alkotmányszövegben.

2.1. Nemzet és kultúra

A *Nemzeti Hitvallás*ban explicit és implicit módon egyaránt megjelenik a kultúra fogalma. Kifejezett formában az alkotmányozó azon megfogalmazásában, mely szerint

„Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. [...]

Hisszük, hogy nemzeti kultúránk gazdag hozzájárulás az európai egység sokszínűségéhez.

Tiszteljük más népek szabadságát és kultúráját, együttműködésre törekszünk a világ minden nemzetével.”

E fordulatok közös jellemzője, hogy a kultúra hordozójaként a nemzeti, nemzeti-ségi közösségeket jelölik meg. Hasonló megközelítés olvasható ki a kultúrára implicit módon, szellemi értékeken, egységen, teljesítményeken keresztül utaló fordulatokból („Büszkék vagyunk a magyar emberek nagyszerű szellemi alkotásaira”, „Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharáiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét”, „Valljuk, hogy a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye”), valamint azokból, melyek a kultúra egyes elemeivel (így különösen a „vallási hagyományokkal”, illetve a „történeti alkotmánnyal”) kapcsolatosak.

Tekintettel arra, hogy a *Nemzeti Hitvallás* szövegében megjelenő, kétféleképpen megnevezett alany („mi, a magyar nemzet tagjai”, illetve „mi, Magyarország polgárai”) maga is egy kulturális-politikai közösséghez kötődik, kézenfekvőnek látszik a következtetés, hogy az alkotmányozó magát az Alaptörvényt is a nemzeti kultúra részeként fogja fel, amely egyszersmind e kultúra egységének megteremtéséhez, fenntartásához is hozzájárul. Ebben kiemelt szerep jut a *Nemzeti Hitvallás* – formai és tartalmi – utalásainak, melyek a nacionalista, nemzetközpontú beszédmód hagyományaihoz való kapcsolódást hivatottak megteremteni.¹⁵

Mindennek következtében viszont fontos kérdéssé válik a nemzeti kultúra két lehetséges hordozójának a viszonya a szövegben, különösen, hogy „a magyar nemzet”

¹⁵ Lásd különösen HORKAY HÖRCHER Ferenc: A Nemzeti hitvallásról. In: JAKAB András – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, 2012. 287–306.

tagjainak azonosítása kevésbé egyértelmű „Magyarország polgáraiénál”. Az előbbivel kapcsolatban egyfelől a nemzet „részekre szakadására”, másfelől az alanytól megkülönböztetett „velünk élő nemzetiségekre” tett utalás ad támpontot. Eszerint a nemzetnek vannak az államhatárokon kívül élő (‘elszakított’) tagjai, a határokon belül élő, saját kultúrával és nyelvvel rendelkező ‘nemzetiségek’ tagjai azonban nem tartoznak a nemzethez, noha „a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők”. Az eddigiek alapján rekonstruálható nemzetfogalom nyelvi-kulturális alapú, és világosan elkülönül az állam, illetve a politikai közösség fogalmától. Az alapjául szolgáló kultúrafogalom ugyanakkor elsődlegesen etnikai, amennyiben ‘a magyar kultúra’ és ‘a magyarországi nemzetiségek kultúrája’ eleve elkülönül egymástól. Ezt a több-kevesebb világossággal kirajzolódó, és számos bírálat alapjául szolgáló perspektívát¹⁶ azonban viszonylagossá teszi az utolsó mondat, amelynek alanya „Magyarország polgárai”, s amely ezáltal minden korábbi megjelölésnél erősebben jelzi az *alkotmányozás* alanyával való kapcsolatot. Az alkotmány, ‘Magyarország Alaptörvénye’ tartalmilag politikai, formailag állami-jogi aktussal jön létre, s így ‘a magyar politikai közösség részei’ és az ‘államalkotó tényezők’ alkotása. A szöveget lineárisan olvasva ezért azt mondhatjuk: a címében is ‘nemzeti’ nyilatkozatban a nyelvi-kulturális nemzetfogalom fokozatosan teret enged az állami-politikainak, s ezáltal a nemzeti kultúra határai is kitágulni látszanak.

A következőkben az a kérdés igényel figyelmet, hogy a nemzeti közösséghez kötöttségen túlmenően az Alaptörvény kultúrafogalmán belül meghatározhatók-e tartalmi elemek is. Ezt egyrészt a ‘keresztény kultúrára’ tett utaláson (2.2.), másrészt a ‘történeti alkotmány vívmányai’ és az ‘alkotmányos identitás’ fogalmán (2.3.) keresztül vizsgáljuk.

2.2. Keresztény kultúra

Míg a *Nemzeti Hitvallás* a keresztény ‘örökségre’ utal, az Alaptörvény hetedik módosításával bekerült szakasz, az R) cikk (4) bekezdése („Magyarország alkotmányos önazonosságának és keresztény kultúrájának védelme az állam minden szervének kötelessége”) a keresztény kultúrát rendeli védeni. A legelső szakirodalmi reakciók két szempontból igyekeztek megragadni a módosítás jelentőségét, részben politikai aktusként (HALMAI Gábor),¹⁷ részben az alkotmánybíráskodás előtt álló értelmezési feladatként (SCHANDA Balázs)¹⁸ közelítve hozzá. Az előbbi megközelítést az a – történeti –

¹⁶ Lásd pl. – címében is kifejezetten a nyitó mondatra utalva – Zsolt KÖRTVÉLYESI: From ‘We the People’ to ‘We the Nation’. In: Gábor Attila TÓTH (ed.): *Constitution for a Disunited Nation. On Hungary’s New Fundamental Law*. Budapest, Central European University Press, 2012. 111–140.; valamint PAP András László: Ki és mi a magyar? Az Alaptörvény preferenciái kritikai perspektívából. In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – SZENTE Zoltán (szerk.): *Alkotmányozás és alkotmányjogi változások Európában és Magyarországon*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 245–264.

¹⁷ HALMAI Gábor: Fidesz and Faith: Ethno-Nationalism in Hungary. *VerfassungsBlog*, 2018. június 29. (<https://verfassungsblog.de/fidesz-and-faith-ethno-nationalism-in-hungary/>)

¹⁸ SCHANDA Balázs: Magyarország keresztény kultúrájáról. *Pázmány Law Working Papers*, 2018/8. (plwp.eu/files/2018/PLWP_2018-08_Schanda.pdf)

tény indokolhatja, hogy a keresztény kultúrára utaló fordulat egy módosító javaslat¹⁹ nyomán került a szövegbe, az utóbbit pedig az a – rendszertani – megfontolás, hogy az R) cikk előző, (3) bekezdése az Alaptörvény értelmezésével kapcsolatban tartalmaz iránymutatást.

A kétféle perspektíva két eltérő olvasatot eredményez. HALMAI a 'keresztény' jelzőben rejlő dichotómiát (keresztény–nem keresztény) emeli ki, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a módosítás keresztény és nem keresztény állampolgárok egyenlőségének a megkérdőjelezéséhez szolgáltathat alapot. SCHANDA ezzel szemben a 'kultúra védelme' fogalmából indul ki, előbbit hittel és vallással, utóbbit pedig a kultúra létrehozásával állítva szembe. Ez az interpretáció tehát azt hangsúlyozza, hogy az állami szerveknek nem a keresztény hittartalmak vagy vallási meggyőződés fokozott védelmére kell törekedniük, még kevésbé azok elterjesztésére, hanem egy már létezőnek tekintett, egyszersmind változó tartalmú kultúra²⁰ védelmére. Ez – különösen az 'alkotmányos önazonosság' említése által felidézett kontextusban – inkább utal egyfajta nemzeti identitásra,²¹ mint vallási meggyőződésre, hasonlóan ahhoz, ahogy a *Nemzeti Hitvallás* is 'nemzetmegtartó szerepe' miatt említi a kereszténységet, és nem általában, hanem az országhoz kötődően beszél 'vallási hagyományokról'.

A mi szempontunkból a vita azonban elsősorban azért érdekes, mert jól illusztrálja azt a bevezetésben már vázolt tézist, mely szerint az állam egyfelől részt vesz a kultúrát alkotó jelentések kialakításában, sőt befolyásolni igyekszik a folyamat más szereplőinek értelmező tevékenységét, másfelől azonban e befolyásolásnak erős korlátai vannak. Látható, hogy a 'keresztény kultúráról' rendelkező pozitív jogi szabály létrehoz egy saját 'kereszténység'-fogalmat, ennek a fogalomnak az értelmezése azonban nem lesz, nem lehet teljesen független más társadalmi diskurzusok 'kereszténység'-fogalmától, ugyanakkor viszont befolyásolni fogja azok értelmezését.

2.3. Alkotmányos kultúra: vívmányok és önazonosság

Az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése szerint „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.” A hetedik módosítás óta ezt az 'alkotmányos önazonosság' és a keresztény kultúra védelmére vonatkozó, főntebb már idézett rendelkezés követi. Ugyancsak a hetedik módosítás iktatta a *Nemzeti Hitvallás* szövegébe a két fogalmat – az alkotmányos identitást és a történeti alkotmányt – összekapcsoló mondatot: „Valljuk, hogy a történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunk védelmezése az állam alapvető kötelessége.”

¹⁹ Az eredeti kormányelőterjesztést (T/332. számú javaslat) lásd <https://www.parlament.hu/irom41/00332/00332.pdf>, a Törvényalkotási Bizottság összegző módosító javaslatát (T/332/11) ld. <https://www.parlament.hu/irom41/00332/00332-0011.pdf>

²⁰ Ez a kultúra pedig egyaránt tartalmaz a keresztény nézetekkel összeegyeztethető és azokkal ellentétes elemeket: SCHANDA (2018) i. m. 3.

²¹ Vö. SCHANDA (2018) i. m. 1.; valamint Miklós KÖNCZÖL: Dealing with the Past in and around the Fundamental Law of Hungary. In: Uladzislaw BELAVUSAU – Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (szerk.): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 255.

Az idézett rendelkezések elemeit egyenként vizsgálva azt láthatjuk, hogy értelmezésük azért nehezebb a keresztény kultúráénál, mert jelentésük – szemben a kereszténységével – nem utal az alkotmány keretein kívülre. Ennek a 'történeti alkotmány' is csak annyiban mond ellent – éppen történetisége révén –, amennyiben az alkotmányozás akusát megelőzően kialakult jelentéstartalmakat hordoz. Ezeket a jelentéseket azonban az Alaptörvény szövegéhez kell kapcsolnia a szöveget normaként alkalmazni kívánó értelmezőnek: nem másról van szó tehát, mint az Alaptörvény egyes tételeinek vagy az azok mögött feltételezhető elveknek 'történetiként' való minősítéséről.²² Sokat idézett 22/2016. (XII. 5.) AB határozatában – egy példálózó felsorolás végén – az Alkotmánybíróság is úgy fogalmaz, hogy „[e]gyebek mellett ezek történeti alkotmányunk olyan vívmányai, amelyeken az Alaptörvény és általa a magyar jogrendszer nyugszik”.²³

Nemzeti identitás és alkotmányos önazonosság védelmének előtérbe kerülése azzal is – sőt: elsősorban azzal – magyarázható, hogy változó intenzitással ugyan, de folyamatosan jelen van egyfajta küzdelem az Európai Unióban a különböző – nemzeti és uniós – jogrendszerek között, amely felfogható úgy is, mint egy kvázi-föderáció vitája a nemzetállamokkal. Ebben a küzdelemben is értelmezhető a (keresztény) kultúrára tett utalás, mint olyan lépés, amely az alkotmányos identitás fogalmának jogiasításával szemben a történeti-kulturális elemet helyezi előtérbe.²⁴ Fontos látnunk azonban, hogy mindezekkel az utalásokkal, valamint értelmezésükkel az alkotmányozó és az alkotmány értelmezője a kultúrának – azon belül pedig a jogi vagy alkotmányos kultúrának – nevezhető jelentésszösszességet alakítja. Az identitás (önazonosság) ezzel kapcsolatban nem jelent mást, mint a jelentések tartalmilag folyamatosan változó, formailag tekintve viszont állandó elvárásként, előfeltevésként jelenlévő ellentmondásmentességét.

²² Ld. elsőként a 33/2012. (VII. 17.) AB határozatot (Indokolás IV.1.). Vö. SCHWEITZER Gábor: Alaptörvény – sarkalatos törvény – történeti alkotmány. In: Uő: *A magyar királyi köztársaságtól a magyar köztársaságig. Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok*. Pécs, Publikon, 2017. 144–145.

²³ A határozat rögzíti ugyan, hogy „Magyarország alkotmányos önazonossága olyan alapvető érték, amelyet nem az Alaptörvény hoz létre, azt az Alaptörvény csak elismeri” (Indokolás, [67]), ezt megelőzően azonban azt is, hogy „[a] magyar Alkotmánybíróság az alkotmányos identitás fogalma alatt Magyarország alkotmányos önazonosságát érti, és tartalmát az Alaptörvény egésze, illetve egyes rendelkezései alapján, az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése szerint azok céljával, a Nemzeti Hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban, esetről-esetre bontja ki” (Indokolás [64]).

²⁴ Az alkotmányos identitás lehetséges értelmeiről és az identitásfogalom változásáról az Európai Unió szerződéseiben és joggyakorlatában ld. Pietro FARAGUNA: Constitutional Identity in the EU – A Shield or a Sword? *German Law Journal*, 18/7. (2017) 1617–1640. Az alkotmányos identitás fogalmáról az Alaptörvény összefüggésében lásd DRINÓCZI Tímea: Az alkotmányos identitásról. Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának? *MTA Law Working Papers*, 2016/15. (https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/2016_15_Drinoczi.pdf).

